

Murnikov

Mälestuskatkend

Hellar Grabbi

Mu arhiivis on kolm venekeelset aruannet, õigemini nende koopiat, mis käsitlevad Murnikovi vestlusi minuga Torontos ajavahemikul detsember 1968 – november 1969. Need on oma ametipäeviku vormis koostanud tolleaegne Nõukogude Liidu Ottawa suursaatkonna teine sekretär ja konsulaarosakonna ülem Mihhail Murnikov, adressaadiks NSVL välisministeerium Moskvast, koopiad ENSV välisministeeriumile ja Väliseestlaste Kultuurisidemetes Arendamise Komiteele. Sain need aruanded Riigiarhiivist Indrek Jürjo tänuväärusel vahendusel. Eesti keelde tõlkis need Harry Velling. Siin on kolmest raportist ära trükitud esimene ja antud ka Murnikovi eluloolised andmed.

Nõukogude diplomaati ja hilisemat EKP Keskkomitee välissidemetes osakonna juhatajat Mihhail Murnikovi kohtasin esimest korda 1967. aasta maikus Torontos. Sinna oli saabunud ENSV delegatsioon, tagasiteel Montrealist, kus osales maailmanäituse EXPO'67 raames peetud ENSV päeval. Kuulsin, et delegatsioon peatub ühes väiksemas Queen'i tänava hotellis ja sain teada ka delegatsiooni põhikoosseisust, kuhu kuulus rida huvitavaid inimesi, nende seas Kirjanike Liidu sekretär Vladimir Beekman. Ma ei olnud siis veel pagulasena Eestis käinud ja isiklikud kogemused Nõukogude Eestis elavate isikutega olid piirdunud mõnede USA-s stažeerinud teadlastega. Küll olin Washingtonis Kongressi raamatukogus töötanud ja kultuuriajakirja Mana toimetajana Eesti poliitilise olukorra ja kultuurieluga hästi kursis. Mõtlesin, et oleks huvitav kodumaalt tulnuid kohata.

Võtsin visiitkaardina ja kinkimiseks kaasa mõned Mana numbrid ning läksin hotelli.

Kõigepealt juhtusin kokku kunstnik Evald Okasega, kelle toakaaslasteks osutus Paul Keres. Tutvustasin end ja ulatasin Mana numbrit, lisades, et tahaksin kohtuda ka Beekmaniga. Kuni Beekman kohale kutsuti, vestlesin Keresega ja Okasega. Minu perekonnanimi ei olnud neile võõras, mõlemad teadsid ja olid kohanud mu isa, Okas vist sõjakooli kasvandikuna ja Keres tenniseväljakul. Peatselt tuli Beekman, kes jutu sees mainis, et hotellis viibib praegu ka keegi eesti keelt valdav Nõukogude saatkonnatöötaja, kes võiks anda lähemat teavet Eesti külastamise kohta, mille vastu olin huvi üles näidanud. Mul ei olnud kokkusaamise vastu midagi ja nii tõi Beekman kohale Murnikovi, kes omakorda läks ja tõi tal varuks olnud pudeli. Jooki pakuti kõigile. Seda paremini jutt arenes.

Nähes, et kipub minema viinavõtmiseks, ütles Keres, et ta läheb linna peale jalutama. Kui ta poolteise tunni pärast tagasi tuli, istus seltskond ikka veel koos. Et Kerest mitte tülitada, otsustati minna Beekmani tuppa, kus oli ees ta toakaaslane Vambola Pöder. Murnikov tõi lisaks ühe "Kännu Kuke". Seda kuulsat jooki nägin ja maitsesin siis esimest korda.

Keskustelu jätkus, minul oli küsimusi neile ja neil minule, sekka vastastikust lõõpimist. Naljaga pipardatud juttu häiris üks intsident. Märkas, et Vambola Pöder kirjutab sageli midagi üles, kui mina räägin. Juhtisin sellele valjuhäälselt kõigi tähelepanu ja küsisin Pödralt, miks ta minu jutust märkmeid teeb. Pöder katsus seletada, et ta märgib üles väliseestlaslikku hääldust, aktsenti. See oli selgelt kiirvale, pealegi aktsenti mul ei olnud ega ole. Ta keeldus mulle ülesmärgitud näitamast. Käskisin tal kirjutamise kohe lõpetada ja ka teised ütlesid, et pangu paber ära, mida siis Pöder tegigi. Aeg jõudis varsti üle kesköö ja ma lahkusin.

Sellest õhtust hakkas hargnema mu esimene retk hõivatud Eestisse, see leidis aset oktoobris 1968. Küllakutse saabus VEKSA-lt, mille juhatusse Beekman kuulus, viisat taotlesin mitte Washingtoni NL konsulaadist, vaid Murnikovi kaudu, kes korraldas asja nii, et sain selle kätte Helsingis. Üks pealekirjutus viisale osutus kõvaks sõnaks – minu kaasas-

olevaid asju ei kontrollitud ei sisse- ega väljasõidul, mille tõttu jäi mõndagi lubamatut konfiskeerimata (vt. H. Grabbi. Tuhkatriinuga Karjalas. – Vikerkaar 2005, nr. 3).

Kui pärast kodumaalkäiku jälle Torontosse jõudsin, kus ma käisin paar korda aastas seoses Mana trükkimisega sealses trükikojas, siis rääkis Murnikoviga vesteldes ka oma reisimuljetest, mida ta oma esimeses raportis käsitleb. Muide, ma ei tulnud siis selle peale, et ta koostab meie jutuajamisest kirjallikud aruanded ja saadab need Moskvasse. Ma ei näinud teda mu juttu üles kirjutamas ja seda ma poleks lubanudki. Võimalik, et ta tegi lühimärkeid. Küll arvestasin, et mu jutt ei jää ainult tema teada, et Murnikov jagab oma muljeid minust mõne teisega, võib-olla KGB-ga või isikutega, kes otsustavad Nõukogude viisa andmist.

Need kolm aruannet minuga jutuajamisest on kirja pandud üldjoontes ausalt, ilma vassimata. Murnikov isegi raporteerib, et ma heitsin ette Eestis aset leidnud venestamist. Siin ja seal on lisatud veidi värvi, mõnda asja mahendatud, mõnda tugevdatud ning kasutatud on nõukogulikke mõisteid, mida minu sõnapruugis ei olnud – “fašistlik”, “natsionalistid”, “emigrandid” jne., sassi on aetud Eesti Rahvusliku Välisvõitluse Nõukogu tõesti kummaline nimi. Oma rolli mängib neis ebakõlades ka eesti keeles avaldatud mõtete edasiandmine vene keeles.

Mul endal oli huvitav neid aastakümnetetaguseid aruandeid lugeda. Veidi ebamugav on ainult lõik, kus ma avaldan kahetsust selle üle, et ma Eestis olles rikkusin Nõukogude süsteemi reegleid. Kahetsuse ajendiks oli mu tõsine kartus, et mulle ei anta enam Nõukogude viisat. Minu tegevuskava nägi aga ette Eestis-käimiseks tee lahti hoidmise. (Vt. lähemalt H. Grabbi. Kõnelused KGB ohvitseridega suvel 1969. – Looming 2005, nr. 9.) Aruannetes sisalduvad minu kommentaarid Kanada eesti kogukonnas toimuvatele pagulaspoliitilistele mullistustele ei olnud mingi kinnine teave, see oli laialdaselt teada ja suurelt osalt ka ajaleheveergudelt loetav.

Murnikov kõneles eesti keelt vabalt, kuid siiski märgatava aktsendiga, mis ei olnud aga

selline, mida eestlase kõrv peab venepäraseks, sest ta oli eesti keele omandanud juba noorena. Päritolult oli Murnikov eestivene-lane, sündinud Tartus 1928. aastal. Kogult suurekasvuline ja turjakas, tumedate juuste ja tõmmu jumega, käitumiselt rahulik, flegmaatiline.

Torontos elatud aastate jooksul sain Murnikoviga kokku kuus või seitse korda. Ühelgi korral ei palunud ta mul midagi tema huvides teha, ka kõneluse sees mõnd küsimust esitades oli ta tagasihoidlik. Nagu siin trükitud aruanne näitab, tõstatasin Eesti kirjanike ja teiste kunstiinimeste Kanadasse toomise mõtte mina, mitte Murnikov. Palusin teda paaril korral Eestisse kirjandust viia, Manasid ja muud. Jaan Kaplinskile saatsin temaga suure ameerika-inglise sõnaraamatu, mille kättesaamist Jaan kinnitas, viidates kirjas minu “kõrgetele tutvustele”.

Kord oli mul Torontos olles renditud väike korter ühes *apartement*-hotellis Avenue Road'i lähedal. Leppisime telefoni teel Murnikoviga kokku, et ta tuleb sinna minuga kohtuma. Vahepeal selgus, et temaga sooviksid kohtuda Eestisse sõitmise kohta informatsiooni saamiseks mu head tuttavad kunstnik Rutt Tulving ja luuletaja Urve Karuks. Ütlesin neile, et tulgu sel päeval ja sel kellaajal minu poole, kuhu tõenäoliselt saabub ka Murnikov.

Rutt ja Urve on aegsasti kohal ja veidi ärevil – saada kokku Nõukogude diplomaadiga, pealegi sellisega, kelle eest eesti ühiskonnas hoiatati, ei olnud tookord naljaasi. Segan neile ja endale kokteile. Istume kohvilaua ümber, vestleme ja ootame. Mõlemad on väga ilusad naised ja riietatud esmaklassiliselt.

Saabub Murnikov. Teen ukse lahti. Ta astub sisse ja enne, kui ma jõuan midagi selgitavat öelda, silmab ta kahte võluvast naist ja jookidega kaetud lauda. Ta jääb nagu naelutatult seisma, vaat et hakkab taganema, ja siis tammub paigal nagu karu jalalt jalale, vaadates mulle pooleldi küsivalt, pooleldi etteheitvalt otsa. Tajun, et sel hetkel ta kardab provokatsiooni või kavatsust ahvatleda teda lõbusa seltskonnaga ühinema. Tutvustan talle kiiresti mõlemat daami. Nende nimesid kuul-

des Murnikov rahuneb märgatavalt. Nimepidi ta teab neid, samuti nende abikaasasid, kes ühiskonnas tuntud. Niisuguste asjade teadmine kuulub ju tema ametiülesannete hulka. Need lugupeetud nimed välistavad tema jaoks igasuguse provokatsiooni või naiste ettesöötmise võimaluse.

Rutt ja Urve hakkavad Murnikovilt pärima, kuidas on kõige otstarbekam korraldada sõitu Eestisse. Murnikov on nüüd oma diplomaatilises sõiduvees ja selgitab viisa hankimise protseduure. Minul pole muud teha, kui endale kokteili segada.

Kui praktilised jutud on lõppemas, teen ettepaneku minna üheskoos kuskile edasi, silmas pidades, et Rutil-Urvel ei sobi seltskondlikult istuda Nõukogude diplomaadiga erakorteris, avalik koht on teine asi. Rutt ütleb ära ja teeb targasti. Aga Urve on valmis veidi seiklema. Pärast Ruti lahkumist läheme siis kolmekesi lähedalasuvasse viisakasse kesklinna *lounge*'i, kus me ei viibi üle tunni. Hiljem rääkis mulle Ergo Karuks, et Kanada julgeolekumehed näitasid talle meie laudkonnast seal *lounge*'is võetud fotot. Mina küll ei pannud tähele, millal see pilt tehti. Murnikov igatahes pidi olema teadlik, et teda jälgitakse.

Seda järeldasin oma üldteadmiste kõrval ka ta käitumisest. Kord autosõidul uuris Murnikov korduvalt ja väga teravalt tahavaatepeeglit. Mõtlesin, miks. Tõenäoliselt jälgis ta RCMP meeste jälitusautot, mis tal sabas sõitis. Kord pidime Murnikovi autoga äärepealt viinapoodi sisse sõitma. See juhtus õhtupimeduses, Queen West'i lähedal. Toronto südalinna tänavad paiknevad sageli ruudukujulise sümmeetriaga, aga mõnel juhul jookseb kõrvaltänav risttänavale sisse ja lõpebki seal, teisel pool jätkumata. Tänavavalgustus võis olla kehv, kui Murnikov lisas tänavaristmikule jõudes kiirust, et seda ruttu ületada, kuid jätkuva tänava asemel oli ees see suur viinapoe aken. Kummide kriisates suutis ta auto pidurdada, aga ainult meetrit kaks jäi puudu järgmise hommiku lõbusast leheudisest, et Nõukogude diplomaat sõitis läbi akna viinapoodi. See oluks piinlik pahandus. Hiljem kohtudes meenutasime seda naljakat, aga kehvasti lõppeda võinud juhtumit.

Murnikovil olid sünenenud üsna laialdased kontaktid Kanada eestlastega, nagu järeldasin tema jutust ja kuulsin oma tuttavatel. Seejuures ka isikutega, kes jutlustasid igasuguste kontaktide vastu Nõukogude poolega ja hurjutasid neid, kes kontakteerusid või kodumaad külastasid. Selles polnud enamasti midagi taunimisväärtset. Kanada eestlased kasutasid Murnikovi ta ametikoha tõttu oma isiklikes huvides. Aeti asju oma vanemate või teiste sugulaste ümberasumiseks Kanadasse, sugulastele ja tuttavatele Eestist väljasõidu loa saamiseks, et Kanadat külastada, taotleti Eestisse-sõidu Nõukogude viisat. Ja ega Murnikov ei suhelnud ainult eestlastega, ta sai kokku ka teiste Kanada kodanikega.

Muidugi, Murnikovi kui Nõukogude diplomaadi tegevuse põhimõtteks ja eesmärgiks oli oma riigi huvide edendamine, mis hõlmas ka eesti pagulaskonna mõjutamist Nõukogude Liidu poliitikale soodsas suunas. Seda tuleb arusaadavalt silmas pidada. Noil aastail juurdlesin, milline võis olla tema seos KGB välisluurega. Kuigi ta oli esmajoones diplomaat ja seega arvatavasti mitte KGB kaadriohvitser, ei välistanud see tema teenistuskohast tulenevaid kontakte ja sidemeid KGB-ga. Igatahes pidin ma sellega arvestama.

Kanada valitsuse vastavad instantsid leidsid, et Murnikovi tegevus Kanadas oli arenenud liiga kaugele. Sellele aitasid kaasa eesti pagulasjuhtkonna hoiatused ja kaebused. Ta jätkuv teenistus Ottawas tunnistati ebasobivaks ja tal tuli Kanadast lahkuda. Kui Murnikov valmistus Ottawast ära minema, ütles ta meie Torontos viimaseks jäänud kohtumisel, et Nõukogude saatkonda tuleb tööle uus eesti keelt kõnelev ametnik, Tallinnast pärit Gennadi Samsonov, kes saab kolmanda sekretäri koha. Mulle jäi mulje, et Murnikov soovitas mul meie katkevaid kontakte jätkata Samsonoviga. Otseselt ta seda siiski ei ütelnud.

Kohtasin Samsonovit Torontos, siis kui üks turismigrupp Tallinnast külastas Kanadat. Grupi oli kokku pannud VEKSA sõsarorganisatsioon Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti ühing. Gruppi juhatas ühingu esimees Arnold Meri.

Ringreis toimus Kanada ja Nõukogude Liidu Sõprusühingu patronaazi all ning gruppi kuulusid nimekad lauljad ja muusikud ning rahvatantsurühm. Torontos toimus kaks esinemist, üks sõprusühingu ruumides, kus ma ei viibinud. Teine oli avalik kontsert, mida tuli kuulama-vaatama üsna rohkelt Toronto eestlasi. Seal kohtasingi eesti keelt kõnelevat Samsonovit. Kontserdieelses sagimises saime veidi rääkida. Jutujätkuks küsisin talt, kas ta on ehk kuulsa kindrali sugulane, mida ta ei olnud. (Kindral Aleksander Samsonov juhatas Esimeses maailmasõjas tsaarivägede 2. armeed venelaste poolt kaotatud Tannenbergi lahingus.) See jäigi ainsaks kokkusaamiseks temaga. Vestlesin veidi ka Arnold Merega.

Muide, see Mere grupp ütles ootamatult ja ainult ühepäevase etteteatamisega ära juba kokkulepitud koosviibimisest nooremate Kanada eestlastega ühes restoranis, seda koosviibimist korraldasid Metsäilikooli juhtkonda kuuluvad isikud. Neile jäi mulje, et Nõukogude kangelane Meri ja tema nõustajad Ottawa saatkonnast löid verest ära, kartes rahvusliku mõju oma hoolealustele, eriti noortele rahvatantsijatele.

Mõni aasta hiljem kohtasin Torontos järjekordset Ottawa saatkonnas teenivat eestimaalast, kelleks oli Voldemar Veber. See kohtumine jäi niisama põgusaks kui Samsonoviga. Oma tuttavatelt kuulsin, et Veberil oli Kanada eestlaste seas laialdaselt tutvusi. Tema kaudu tegeldi ka Eestist filmide, kunstnike ja kirjanike Kanadasse toomisega, seega küsimustega, mis olin tõstatanud juba kõnelustes Murnikoviga. Intelligentse mehena sai Veber õigesti aru nende Kanada eestlaste motiividest, kes seda asja ajasid, kui ta oma aruandes kirjutas:

“Vaatomata sellele, et noor põlvkond ihkab kontakte kodumaaga, ENSV-ga, ei kiida põhiosa neist oma südames seal kehtivat riigikorda [– – –]. See osa noori emigrante tahab saada ENSV-lt seda, mis on neile vajalik, mis on kasulik, ja samaaegselt ajada oma poliitikat. Neil kõigil on peas “Vaba Eesti”. (I. Jürjo. Pagulus ja Nõukogude Eesti. Tallinn, 1996, lk. 321) Vaevalt et selline hoiak jäi tähele panemata ka Murnikovil.

Veberi nimi kerkis rahvusvahelistesse uudistesse siis, kui Kanada valitsus teatas 9. veebruaril 1978, et 11 Nõukogude diplomaati saadetakse maalt välja ja kahel keelatakse Kanadasse tagasipöördumine. Nad kõik olid segatud katsetesse infiltreeruda Kanada vastuluuresse. Nende seas oli kaks eestlast, väljasaadetud Peeter Lillenuhm (Ottawa saatkonna teine sekretär) ja Kanadast juulis 1977 lahkunud Veber (The New York Times 10.02.78; The Washington Post 11.02.78).

Kanada julgeolekumehed, kes jälgisid Murnikovi käike Ottawast Torontosse, ei saanud muidugi minust mööda vaadata. See võis olla 1969. aastal, pärast paari kohtumist Murnikoviga, kui peatudes ühes kolmanda-järgulises hotellis kuulsin tungivat koputust uksele ja seda avades seisin vastakuti kahe morni näoga mehega. Üks välgutask mulle oma töötõendit, lausudes: “RCMP, Security Branch. We want to talk to you!”, ning mõlemad trügisid ilma minu vastust ootamata tuppa.

Mehed kuulusid Kuningliku Kanada Ratsapolitsei (RCMP) julgeolekuosakonda, seega sisuliselt vastuluuresse. Alguses kõnetasid nad mind üsna järsult, eriti pikem ja sõnakam neist. Minu rahulikud ja asjalikud vastused nende küsimustele näisid mehi rahuldavat. Jutt muutus sõbralikumaks. Edaspidi sain teada nende nimed – pikem mustajuukseline oli David Jones ning tumeblond Tony Brzezinski, esimene neist uelslane, teine poola päritolu. Ei, ma ei ole Zbigniew Brzezinski sugulane, vastas ta mu pärimisele.

Jõudsimme järgmisele kokkuleppele. Kui ma jälle Torontosse tulen, siis helistan nende antud numbrile. Nad ütlevad siis, kas ja kus nad soovivad minuga kohtuda. Samuti teatan neile, kui mul seisab ees kohtumine Murnikoviga. Nii tegingi. Leidsin, et selline käitumine on mõistlik, arvestades, et ma viibin Kanadas külalisena. Pealegi olime käigusolevas külmast sõjas samal poolel.

Sain Jonesi ja Brzezinskiga kokku mitmel korral pärast kohtumisi Murnikoviga ja rääkisin neile üldjoontes, mis juhtus, mille vastu Murnikov huvi tundis, millal ta jälle kavatseb Torontosse tulla jne. Midagi põ-

nevat mul neile öelda ei olnud, sest nende huviobjekt Murnikov – vähemalt kõnelustes minuga – ei kavandanud midagi erilist ja oli oma jutus üsna diskreetne selles, mis puudutas kolmandaid isikuid. Kuid nii luure- kui jälitustöös võib ka mõni kild aidata mosaiiki kokku panna.

Edaspidi kohtasin veel kaht RCMP julgeolekumeest, nimedega Brown ja Mooney (või Moody?). Teistest vanem Brown näis olevat mingi ülemus, heledate juustega Mooney aga paistis olevat julgeolekuteenistuse mõnest teisest harust. Kui Murnikov oli juba Kanadast lahkunud, sain kord King Edwardi hotelli numbritoas kokku ainult nende kahega. Mooney tegi ettepaneku kohtumisi jätkata, aga nüüd juba laiemal alusel. Ma käivat Eestis, tundvat hästi sealseid olusid ja omavat laia tutvuskonda nii seal kui ka eestlaste keskel Kanadas – kas ma ei tahaks neid aeg-ajalt neis valdkondades toimuvast informeerida?

See kõlas värbamiskatsena. Mul ei olnud mingit tahtmist informaatoriks hakata. Kuidas ettepanekut tagasi lükata? Ütlesin: “Aga mida eestlased selle eest vastu saavad?” Mooney: “Mida te sellega mõtlete?” Mina: “Meil on oma ringkond, kes tegutseb Eesti vabaduse heaks. Olen nõus infovahetusega, kui teie annate mulle infot, siis anname meie teile.” Mooney näos peegeldus algul üllatus ja siis pahameel. Ta võis arvata, et ehk ma nõõgin teda. Ma ei nõõkinud, küll aga olin veidi ülbe. Luuretalitused korjavad infot, nad ei jaga seda. Kuid sellega ma arvestasingi. Jutt lõppes ja lõppesid ka mu kõnelused RCMP-ga. Kokkuvõttes jäi mul Kanada julgeolekumeestest hea mulje. Minuga käituti korrektelt, millele võis kaasa aidata asjaolu, et nad võib-olla arvestasid, et Washingtonis elades võib mul olla mitmesuguseid sidemeid.

(Kõrvalmärkusena: RCMP tegevus sisejulgeoleku valdkonnas sattus 1970. aastate teisel poolel üldsuse tugeva kriitika alla. Pärast neli kuud kestnud uurimist pani 1981. a. avaldatud valitsuskomisjoni raport ette eraldada vastuluure ja sisejulgeoleku funktsioonid RCMP-st ja anda need üle rajatavale tsiviilametile. See sai teoks 1984. aastal. Uus *Canadian Security Intelligence Service* (CSIS)

hõlmab eespoolmainitud funktsioonide kõrval ka välisluure. RCMP ajal saadi valdav osa välisluure andmetest CIA ja teiste sõbralike riikide agentuuride käest. See koostöö tohiks ka hiljem edasi kesta, veidi suurema rõhuasetusega iseseisval töö.

Pärast seda, kui Murnikov oli Kanada valitsuse survele Ottawast lahkunud, nägin teda 1972. aasta suvel Tallinnas, Inturisti hotelli Tallinn ees, kus ma oma perega peatusin. Ta oli siis EKP KK välissidemete osakonna asejuhataja. Juhtusime hotelli peakse ette juhuslikult samal ajal – tema väljudes, mina naise ja poegadega hotelli naastes. Ta oli tulnud kokku saama Rumeenia diplomaatidega, nagu ta ütles. See kuulus ta ametiülesannete hulka. Tutvustasin talle oma peret. Märkasin, et Murnikov ei tundnud end millegipärast mugavalt. Tal võis tõesti kiire olla, nagu ta vihjas, aga võib-olla ei tahtnud ta näidata, et oleme isiklikud tuttavad. Kuid ta ei põigelnud mu eest kõrvale, ta oleks ju võinud lihtsalt noogutada mulle kiire tere ja edasi rutata, aga ta jäi seisma. Vahetasime püstijalu mõne lause ja läksime siis kumbki oma teed. Pärast seda mul temaga kontakte ei olnud kuni aastani 1991. Ma teadsin ainult, et Murnikov tõusis ametiredelil EKP Keskkomitee välissidemete osakonna juhatajaks, hiljem aga teenis jälle diplomaadina, seekord Helsingi saatkonnas. Murnikovi vahelduv kaksikroll NSVL-i välisministeeriumile alluva diplomaadi ja EKP kõrgekohalise aparaaditöötajana oli ebatavaline.

Millist rolli ta mängis – kui üldse – mulle (ja mu perele laienenud) viisakeelu kehtestamisel 1980. aastate algul, seda ma ei tea. Igatahes mulle jäi mulje, et tal oli positiivne mõju mu esimese nelja, 1960. ja 1970. aastatel toimunud, Eestis-käigu kordaminekule ja seda hoolimata sellest, et ma 1969. aasta retkel sain Eestis hakkama mitme Nõukogude mõttes pahandusega. VEKSA arhiivist leitud dokumentidest nähtub, et enne mu kolmandat käiku suvel 1972 arutas minu suhtes väga umbusklik VEKSA aseesimees Ralf Raudberg minu küsimust pikemalt partei juhtorganites töötava Murnikoviga. Tõenäoliselt ei oleks viimase vastuseisu korral mulle

küllakutset saadetud ja võimalik, et ka mitte viisat antud (I. Jürjo, *op.cit.*, lk. 246).

Pärast Eesti taasiseseisvumist, kas septembris 1991 või mais 1992, olles kuskilt hankinud Murnikovi koduse telefoninumbri, helistasin talle. Arvasin, et oleks huvitav üle aastate jälle kokku saada, eriti nüüd, uues olukorras, kus Eesti on iseseisev riik. Peatusin EV Ülemnõukogu külalisena Rataskaevu hotellis ja kutsusin ta lõunaeineks hotelli restorani. Murnikov võttis kutse heameelega vastu. Kui jutu sees naljatades mainisin, et ma ei olnudki kindel, kas ta elab Eestis, siis märkis Murnikov, et ta on ju õigusjärgne Eesti Vabariigi kodanik. Tõsi, seda ta on, sündinuna Eestis enne sõda, iseseisvusajal. Murnikov avaldas lootust, et eestlaste ja venelaste läbisaamine Eestis paraneb, ja pani selles osas lootusi mingile hiljuti asutatud venelaste organisatsioonile, mis neid sihte taotles.

Aastat kaks hiljem käisin Murnikovi kodus Lauteri tänaval. Viisin ta prouale ühe suure punase roosi. Serveeriti teed ja küpsiseid, jõime ka mõne pitsi konjakit. Meenusime Toronto-päevi ja rääkisime ka tänapäevast. Mina kirusin Eestis toimuvat ärasutamist, rahva kehva sotsiaalset olukorda ja Laari valitsust, aga Murnikov ütles, et pole häda midagi, tal ei ole olukorra kohta riigis mingeid etteheiteid. Ütles end töötavat transpordifirmas, mis tegeleb kaugvedudega, kui ma õigesti aru sain.

Järgmine kokkusaamine, jällegi minu algatusel, leidis aset võib-olla aasta hiljem Toompuiesteel, Kastani baaris. Seal sai segamatult vestelda. Keldrikorrusel asuv baar oli avar, vaikne ja päeval peaaegu tühi. Selliseid kõrvalisi, aga korraliku sisustusega kohti oli kesklinnas raske leida. Kõneledes kui vanad tuttavad, pärisin üht-teist ta eluloolisest tagapõhjast, asju, mis mulle seni selged ei olnud. Küsisin ka, millised olid ta suhted KGB-ga.

Murnikov ütles, et KGB teenistuja ta ei olnud. Tahaksin seda uskuda.

Edaspidi kuulsin Murnikovilt ühes telefonikõneluses, et ta on kolimas Lauteri tänavalt Lembitu tänavale, väikese pargi ühest servast teise. Pärast seda silmasin teda paaril korral Akadeemilise Raamatukogu fuajees, kus ta sirvis ümmarguse laua taga sinna lugemiseks pandud eestikeelseid ajalehti. Ta elas ju seal-samas lähedal. Lugemislauas ei saanud me peale mõne tasase lause mõtteid vahetada, küll sain aga üles kirjutada ta uue telefoni numbri.

Kui oli ilmunud Mana nr. 59, kus ma Indrek Jürjo raamatut "Pagulus ja Nõukogude Eesti" üsna kriitiliselt kommenteerides teen juttu ka Murnikovist (retsensioon on trükitud raamatus H. Grabbi. Eestlaste maa. Tallinn, 2004, lk. 451–464), siis telefoneerisin talle. Leppisime kokku kohtumise Akadeemilise Raamatukogu kohvikus. See leidis aset mai-kuus aastal 2000. Ajasime veidi juttu ja ma andsin talle selle Mana numbri, näidates, kust ta ka enda kohta lugeda saab. Pärast seda ei ole ma temaga ühendust võtnud ega ka juhuslikult kokku trehvanud.¹

Hellar Grabbi

(1929)

Sündinud Tallinnas kolonel Herbert Grabbi pojana. Põgenes 1944. a. Saksamaale. Lõpetanud Geislingeni eesti gümnaasiumi 1949, bakalaureusekraad William Jewelli kolledžis (USA, Missouri), magister New Yorgi Columbia ülikoolis. Kriitik, publitsist ja toimetaja ajakirjades Vaba Eesti ja Mana (väljaandja aastast 1965).

¹ Mihhail Murnikovi eluloost: Sündis Tartus 27.11.1928; isa Aleksander, ema Helena (Jelena); 1953 lõpetas Leningradi Mäeinstituudi, 1953–1958 töötas geoloogina, 1958 astus NLKP liikmeks; 1958–1959 õppis Moskva Ülikooli Idakeelte Instituudis, 1959–1962 oli Bagdadis N. Liidu saatkonna majandusnõunik, 1962–1965 ENSV Teaduste Akadeemia presiidiumi teadussekretär; 1965–1970 Ottawas N. Liidu saatkonna 2. sekretär ja konsulaarosakonna juhataja; 1970–1972 EKP KK propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja asetäitja, 1972–1978 EKP KK välissidemete osakonna juhataja asetäitja, 1978–1983 Helsingis N. Liidu saatkonnas diplomaatilisel tööil; 1983–1988 EKP KK välissidemete osk. juhataja, 1989 arvati EKP KK liikmekandidaatide hulgast välja.

Murnikovi üleskirjutused

NSVL Saatkond Kanadas “10.” II 1969

Ottawa välj. nr. 96

M. A. Murnikovi päevikust

Ajakirja Mana toimetaja Hellar Grabbiga vestluse üleskirjutus.

20. detsember 1968. a.

Ma kohtusin Grabbiga Toronto linnas, kus ta viibis seoses ajakirja “Mana” järjekordse numbri toimetamisega, number kavatsetakse välja anda 1969. a. märtsis-aprillis.

Vestluses puudutati ENSV noorte kultuuritegelaste osavõttu igal sügisel läbiviidava nn. “Met-saülikooli” tööst, milles osalevad paljud eesti päritolu intelligentsi ja õppiva noorsoo esindajad. Nagu Grabbile on teada, suhtuvad “ülikooli” organiseerijad positiivselt sellesse, et mõni tuntud kirjanik, luuletaja, kunstiteadlane või muusik Nõukogude Eestist esineks auditooriumi ees ettekandega oma loomingust, samuti kultuurilase ülesehitustöö saavutustest ENSV-s. Grabbi arvates oleksid sobivateks kandidaatideks Kaplinski, Vetemaa, Unt, Rummo, kunstiteadlane Kangilaski, heliloojad Pärt ja Tamberg. Grabbi arvates tekitab sellise sõidu organiseerimine teatavaid raskusi rahalises mõttes, sest ükski eksisteeriv organisatsioon ei võtaks boikoti kartusel enda kanda sellise sõidu kulu. Selle küsimuse lahenduseks võiks olla lektori saabumine turistina.

Puudutades keske eesti rahvusliku organisatsiooni “Rahvusliku Võitluse Välismaine Nõukogu” (RVN) juhatuse valimisi, mille tulemusena asus tema sõnul seda juhtima “edumeelne noorsugu” – E. Karuks, V. Soots, V. Hubel, H. Sillaste ja teised, märkis ta, et ainult üldvalimised, mis on kavandatud 1969. aasta kevadele, võivad näidata, kui võrd tugevad on selle nooruse positsioonid. Praegust juhtkonda nimetatakse edumeelseks sellepärast, et ta on uudselt püstitanud küsimuse kultuurisidemetest kodumaaga. Oma tegevust alustas uus koosseis sellega, et päevakorrast võeti maha RVN liikme H. Sillaste 1968. a. suvel ENSV-sse sõidu arutelu. Selle küsimuse lülitamisega päevakorda kavatses RVN endine juhatuse korraldada teistele õpetuseks arvesteõienduse Sillastega, sest igal aastal külastab järjest rohkem eestlasi ENSV-d. Paljude emigrantide arvates legaliseeriks uue koosseisu tegevuskava justkui ENSV-ga kultuurisidemete pidamise küsimuse, kuna tegevusprogrammi oli lisatud punkt vajadusest leida teid rahvusliku kultuuri toetamiseks kodumaal.

Edasi rääkis Grabbi, et eesti pagulaslehed Rootsis, USA-s ja Kanadas (“Meie Elu”) alustasid tema materdamist, kuuldes ta külaskäigust ENSV-sse. Kuid tema ei pööra sellele suurt tähelepanu. Tema muljed sõidust olid väga head. Ta on rahul talle osutatud vastuvõtuga. Ettevaatlikus vormis, viidates kohtumistele ENSV-s, avaldas ta muret “vägivaldse venestamise üle”, mis olevat aset leidnud 10–15 a. tagasi. Ta juhtis tähelepanu sotsiaalsele ebavõrdsusele elamistingimustes ja töötasus ning märkis, et nähtavasti pööratakse vähe tähelepanu heakorrastuse ja ehitamise kvaliteedi küsimustele. Üldkokkuvõttes jäid talle sõidust head muljed. Ta tundis ennast Eestis nii, nagu poleks ta sealt kunagi lahkunudki.

Vestluse lõpul andis ta üle hiljuti trükist ilmunud ajakirja “Mana” 33. numbri.

NSVL Kanada saatkonna
konsulaarosakonna juhataja

/ M. Murnikov/